

Мирон Капраль

АНТИЄВРЕЙСЬКІ ЗАВОРУШЕННЯ ТА ПОГРОМИ У ЛЬВОВІ XVII—XVIII СТ.

У відносно спокійному XVI ст. при складних та суперечливих стосунках християнського та єврейського населення Львова не траплялося випадків масового насильства, заворушень та збройних нападів на єврейські гетто. Французький дослідник Д. Толле, порівнюючи обмеження, які накладалися міською владою на євреїв у трьох великих містах Речі Посполитої у XVI—XVII ст.: Кракові, Львові та Познані, називав найкращою ситуацію у Львові, а найгіршою у Познані, де жорстко обмежувалася кількість будинків, дозволених у єврейському кварталі, а міською владою провадилася жорстка сегрегаційна політика щодо проживання християн та євреїв¹.

Наприкінці XVI ст. поширення контрреформації у Львові було засигналізоване виданням брошури С. Губицького під назвою «Zydowskie okrucieństwa» («Єврейські злочини») (1598 р.), яка, за незначними розходженнями, була передруком антисемітського твору, виданого 1590 р. краківським астрономом, професором Ягелонського університету П. Моєцьким². Саме в цей час у Львові

відомим польським філософом та лікарем Себастьяном Петриці було написано кілька творів, що містили не тільки антивірменські, але й антисемітські пасажі³. Ці та інші трактати писалися та друкувалися наприкінці XVI ст., коли напруга стосунків у міжнаціональній та міжконфесійній сфері Львова помітно зростає (навколоберестейська полеміка української громади з магістратом, процеси міської ради з вірменами про кількість будинків та торгівлю, відмова продовжувати дії торгових пактів з євреями).

З побудовою монастиря єзуїтів у середмісті Львова та заснування колегіуму у 1608 р., проживання єврейського населення у Львові стало насправді небезпечним. З того часу чи не в кожному випадку антиєврейських заворушень та погромів діяльну участь брали студенти новоствореного колегіуму. Їхня кількість вже у перший рік існування колегіуму сягнула 200 осіб, через рік їх вже було 400, а у 1613 р. — 530⁴. М. Балабан висловив думку про майже щорічні погроми («tumulty») єврейського населення з боку студентів та міської голоти⁵.

¹ Tollet D. Historia Żydów w Polsce od XVI wieku do rozbiorów. — Warszawa, 1999. — S. 27.

² Mojecki P. Żydowskie okrucieństwo, mordy i zabobony. — Kraków, 1590. Докладніше розглянув антисемітську літературу в Речі Посполитій цього періоду К. Баргосевич: Bartosiewicz K. Antysemityzm w literaturze polskiej XVI—XVII wieku. — Kraków, 1914.

³ Petrycy S. Jeśli Żydowie więcej podejrzani i gorsi są Rzeczypospolitej niżli Ormianie // Aristoteles. Polityka to jest rządu Rzeczypospolitej z dokładem ksiąg ośmiro. — Kraków, 1605. — Cz. 2. — S. CXXXI.

⁴ Кметь В. Львівський єзуїтський колегіум на тлі контрреформації у Речі Посполитій в XVI — першій половині XVII ст. // Проблеми архівознавства і джерелознавства. Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В. І. Стрельського. — К., 2001. — Вип. 4. — С. 343.

⁵ Bałaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI—XVII wieku. — Lwów, 1906. — S. 496.

Однак справжні погроми з людськими жертвами та масовим грабунком єврейських гетто траплялися у Львові рідко. Зазвичай ватаги студентів, передміських селян, міської прислуги та ремісничої челяді, вояків без платні, шляхетської голоти обмежувалися нападами на окремі єврейські будинки. Нечисельні міські ціпаки та залага Високого замку часто не могли запобігти актам насильства щодо єврейського населення.

Відлік серйозних випадків насильства щодо євреїв починається з 1618 р., коли кілька студентів єзуїтського колегіуму наскочили на передміський квартал, понищили окремі будинки та сплюндрували синагогу⁶. А виникла конфліктна ситуація з нібито звичайної побутової сварки та бійки на площі Ринок між студентом колегіуму та визнавцем законів Мойсея. Участь у пограбуванні євреїв та синагоги, що сталася «у четвер після святка» Трійці, а саме 7 червня 1618 р.⁷ взяли студенти єзуїтського колегіуму. До них приєдналися гайдуки, які на той час стаціонували на передмісті. У протесті до міського суду від 14 липня 1618 р. єврейські старші з передмістя призвідцем та головним учасником пограбування назвали студента колегіуму, шляхтича Яна Каньовського (Канівця), який разом з іншими студентами, «добре озброївшись», вчинив напад на єврейський квартал. Спочатку були вирубані двері до синагоги, а все цінне, що знаходилося в ній (срібло, гроші, мідь, книги, ритуальний одяг, «єврейські пергаміни» тощо), грабіжники винесли або понищили. Після грабунку синагоги студенти колегіуму разом зі спільниками «скочили» на сусідні єврейські будинки, звідки забрали гроші,

срібло, одяг, інші речі та цінності. Євреї своїми силами спіймали Яна Каньовського та передали раєцькому уряду, на допитах якого він зізнався у нападі та грабунку.

У судовому процесі, що розпочався в міському лавничому суді, захисники Яна Каньовського закидали євреям проведення публічних процесій з запаленими свічками та співами, що «ображали католицьку релігію» і за це «Божим судом» були покарані⁸. Єврейська сторона на судовому процесі виставила двох свідків Тому Скшипєка та українця Івана кушніра, які засвідчили факт пограбування синагоги. Судовий захисник зразу ж помітив у їхніх свідченнях розбіжності щодо часу події і вказав на зацікавленість свідків потерпілої сторони: Тома Скшипєк постійно купував продукти у євреїв та «між євреями грає на скрипці», а Іван кушнір працював на той час у єврейському обійсті й, таким чином, не міг бути безстороннім свідком. Крім цього, «Іванко русин — схизматик, який у справі на горло не може свідчити проти християнина [тобто, католика. — М. К.]»⁹.

Сторона відповідача виставила своїх свідків, які доводили, що Ян Каньовський вже після розбою піднімав з болота поряд з синагогою якісь цінні речі, отже вони не були ним украдені під час нападу та пограбування. Декрет кримінального лавничого суду від 1 серпня 1618 р. був виданий на користь Яна Каньовського. Мотивацією такого рішення було те, що у перші дні після розбою євреї не згадували його серед збурювачів спокою, сам же Ян засвідчив свою непричетність до цих подій, оскільки речі з синагоги знайшов в болоті на вулиці. Суд постановив привести його

⁶ ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 2, спр. 259. — Арк. 1262–1264. Д. Зубрицький подав без пояснень цю подію під 1619 р.: Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. — Lwów, 1844. — S. 251.

⁷ Саме в час християнських релігійних свят найбільше траплялося міжконфесійних сутичок та розбоїв.

⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДДА України у Львові). — Ф. 52, оп. 2, спр. 259. — Арк. 1285.

⁹ Там же. — Арк. 1302.

до очищувальної присяги за складеною судом формою (ротою), яка звільняла його від закидів у ініціюванні збурення та пограбуванні синагоги. Королівський суд, до якого апелювали скривджені міським вироком суду, залишив його без змін, підтвердивши всі його положення декретом від 9 січня 1619 р.¹⁰

З цього часу різні інциденти насильницького характеру траплялися у Львові з євреями все частіше¹¹. Характерним був випадок, що стався 26 травня 1636 р. в момент, коли у розпалі була суперечка між міською радою та євреями про підписання пактів¹². На восьмий день («в октаву») свята Божого Тіла сталася сутичка неподалік Домініканського костелу та кляштору, у середмісті Львова, між католицькою процесією з Святими Дарами та похоронною єврейською процесією, що не могли розійтися поблизу площі Домініканської (тепер — площі Музейної). Внаслідок сутички серйозно постраждали два євреї, що й ініціювало судовий процес спершу у львівському гродському суді, а потім — у Люблінському трибуналі, який завершився вироком трибуналу від 9 червня 1636 р. Євреїв було визнано винними в сутичці 26 травня 1636 р., у зневазі до Святих Дарів та в образі релігійних почуттів усіх християн. Надалі їм заборонялося проходити з поховальними процесіями через Домініканську площу. Польський дослідник С. Гонсьоровський занотував незвичну для таких процесів лагідність вироку, адже у подібних та менш значних випадках єврейські громади в інших містах засуджувалися до баніцій, що нерідко закінчувалося загальними погроми єврейських дільниць¹³. У цій ситуації, очевидно, вирішальне слово мав король Владислав IV, в інтересах

Єврейка-міщанка

якого, чи не в першу чергу, було збалансування, насамперед, економічних інтересів єврейської, польської та інших національних громад Львова.

На початку 40-х років XVII ст. кількість випадків нападів на дільниці євреїв зростає. Приводами слугували насамперед економічні суперечки, які не рідко виникали між окремими членами єврейської чи християнської громад. Євреї не залишалися пасивними жертвами агресії, а намагалися правовим чи неправовим шляхом відшкодувати втрати. Характерна ситуація взаємних нападів виникла у 1641 р. під час конфлікту із-за ґрунту між братством церкви св. Миколая та одним з керівників єврейського кагалу Краківського передмістя школьником Зеліком Лазаровичем (Собольовичем). Найімовірніше, внаслідок великої пожежі у 1623 р. на цьому передмісті були зліквідовані межі між окремими ділянками, тож між сусідами під час відбудови будинків та інших господарських будівель і постала ця суперечка.

¹⁰ Там же. — Арк. 1860–1861.

¹¹ Перелік єврейських «тумультів» у Львові в: Bałaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. — S. 496; Ejudsem. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. — Lwów, 1909. — S. 34.

¹² Детальний опис у: Gąsiorowski S. Proces o znieważenie hostii przez Żydów we Lwowie z roku 1636 // Nasza Przeszłość. — Kraków, 1994. — T. 82. — S. 353–357.

¹³ Ibidem. — S. 356.

У першій половині 1641 р. обидві сторони отримали кілька позовів до асесорського, трибунальського та старостинського судів¹⁴. 19 липня 1641 р. студенти та різні волоцюги вчинили великий напад на передміське гетто, вщент пограбувавши та понищивши багато єврейських будинків¹⁵. А вже 23 липня Семен Семьонович — священик церкви св. Миколая та братство внесли протест проти Зеліка Собольовича та інших євреїв (близько 40 осіб), що напали на шпитальний будинок братства, у якому на той час мешкав купець Антон Жолкович з дружиною Анною. Нападники серед іншого майна викинули зі скринь та потоптали церковні образи (*imaginibus moscoviticis*) й пошкодили «окованим костуром» розп'яття, що висіло на стіні¹⁶.

За свідченням католицького хроніста Яна Юзефовича після цього нападу у шпитальному будинку побував вірменський архієпископ Миколай Торосович, що поскладав розбите розп'яття, поклав його на столі та запалив дві свічки. До розп'яття, яке почало плакати, почалося паломництво християн, а в передмісті йшлося до великого погрому¹⁷. Втручання бурграбія Гавловського, що забрав розп'яття до замку, зменшило напруження.

Священики Семен Семьонович та Михайло П'ятницький позвали до старостинського суду тих 40 євреїв, що вчинили напад на шпитальний будинок та зганьбили християнські символи¹⁸. Звинувачення євреїв можна було віднести до так званих ритуальних злочинів,

що тягнули за собою тяжке покарання. Старостинський суд, до компетенції якого не належали єврейські справи, заочно за свіжими слідами виніс смертний вирок Зеліку та Симону, школьникам обох єврейських синагог, трьом старшим передміського кагалу та іншим 40-а євреям. Король Владислав IV взяв засуджених євреїв під свій захист, надавши їм 20 серпня 1641 р. на 6 місяців так званого залізного листа, що захищав від судового переслідування¹⁹. А тим часом оскаржені євреї домоглися позову асесорського суду для двох передміських священиків й нового розгляду справи, де вони вже були позивачами, а не відповідачами.

Поза судовими шляхами, які часто нічим не закінчувалися, скривджені вдавалися до неправових засобів впливу на супротивну сторону. 10 вересня 1641 р., за твердженням старших передміського кагалу, за ініціативою членів братства церкви св. Миколая відбувся нічний напад на два єврейські будинки на передмісті²⁰. Як причину нападу, єврейська сторона називала суперечку щодо спірних ділянок на передмісті. Наступного дня прийшла черга скаржитися священику Семену Семьоновичу та «всьому львівському капітулу грецького обряду св. Миколая на Краківському передмісті» на Якоба Новака та інших старших і членів передміської єврейської громади, які у великій кількості збройно (*armatim et tumultuarie*) напали на цвинтар церкви, де побили жінку Єнджейову, що там молилася, та захопили хлопчика

¹⁴ ЦДДА України у Львові. — Ф. 9, оп. 1, спр. 392. — Арк. 546–547, 622–623, 720–726.

¹⁵ Там же. — Стр. 756–764.

¹⁶ Там же. — Стр. 752.

¹⁷ Józefowicz J. T. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 / Tłum. M. Piwocki. — Lwów, 1854. — S. 40–47. Паралельно у цей самий час виник подібний судовий процес про поганьблення християнської віри; 15 червня 1641 р. католицький капітул разом з раецькою колегією оскаржили передміського єврея Боруха з жінкою у підмові Матія Рубена, вихрещеного єврея («ex Judeo Ruthenus»), на викрадення причастя з костелу св. Станіслава (ЦДДА України у Львові. — Ф. 9, оп. 1, спр. 392. — Арк. 628–632).

¹⁸ ЦДДА України у Львові. — Ф. 9, оп. 1, спр. 392. — Арк. 899–901.

¹⁹ Bałaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. — N 107 (Materiały).

²⁰ ЦДДА України у Львові. — Ф. 9, оп. 1, спр. 392. — Арк. 911–913.

дев'яти років Степана, який навчався у Львові²¹.

Нічні напади, очевидно з обох боків, тривали й надалі, судові розслідування затягувалися, а головне — виконання вироків кожна зі сторін могла відкласти, безкінечно апелюючи до вищої інстанції. У судових записках наступних років зникають кінці цих судових справ, як суперечки про ґрунти, так і про наругу над християнськими символами²².

Переплетення релігійного та економічного чинника у виникненні антиєврейських погромів та заворушень яскраво простежуємо в одному з судових виступів у 1644 р. регента міської громади Феліціана Кубінського²³. Хоч справа стосувалася оскарження двох львівських євреїв у незаконному виготовленні конвісарських виробів, регент висунув звинувачення проти всього єврейського народу. На його думку, від євреїв великі нещастя терплять всі стани Речі Посполитої. Духівництво зносить наругу з боку єврейських орендарів, особливо на Україні, і доходить до того («як громадська думка доходить (ut fama publica fert)»), що вони орендують плебанії, за-

Львівські євреї

відують духовними добрими²⁴. Далі у звинуваченні йшлося про кривди шляхти, оскільки євреї наживалися на привласненні її маєтків, хоч «будучи вигнанцями, прибули до Польської держави тільки з голими талмудами». Але найбільше регента львівської громади непокоїли шкоди міщанам від єврейської конкуренції (перемитництво, незаконні монополії, порушення торгових прав міста та підписаних пактів, відмова від сплати міських податків тощо).

Після важких воєнних років Хмельниччини та шведського потопа у знищеному та знелюдненому Львові 1664 року сталося два найбільших в історії міста єврейські погроми²⁵. Спочатку погрому

²¹ Там же. — Арк. 914.

²² Надзвичайно плутано та суперечливо описав згадану суперечку братства з передміськими євреями М. Балабан (Bałaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. — S. 224–227). Спростуємо деякі його хибні твердження: напад на єврейське гетто стався 19 липня 1641 р., а не 24 липня 1641 р. (у тексті М. Балабана описка — 1640 р.), коли відбулося внесення скарги до актів; не можна твердити, що ініціаторами нападу були «парафіяни братства», оскільки у скарзі про це нічого не згадувалося; М. Балабан сплутав чи з'єднав в один опис напади, що сталися у липні та у вересні 1641 р.; судовими позивачами проти євреїв, що зганьбили християнські цінності, стали два руських священики, а не католицький консистор; братство відмовилося від судового позову 5 серпня 1641 р. у справі з євреями, бо священики вже розпочали судові переслідування євреїв, але воно ніколи не відмовлялося від судової тяжби про ґрунти, які вважало своєю власністю; не можна трактувати як приватну помсту побиття школьником Зеліком Лазаровичем та його прихильниками Семена Лавриновича (Влошка), старшого братства св. Миколая (пор.: ЦДДА України у Львові. — Ф. 9, оп. 1, спр. 392. — Арк. 1035–1037, 1139)

²³ ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 2, спр. 57. — Арк. 576–583.

²⁴ Там же. — Арк. 576. Пор. суперечку в українській історіографії про реальність чи міфічність оренди церков євреями в Україні, про що повідомляли козацькі літописи: Галант Й. Арендовали ли євреї церкви на Україні // Еврейская старина. — СПб., 1909. — Вып. 1. — С. 81–87; Грушевський М. Історія України-Руси. — Київ, 1995. — Т. VIII. — Ч. 2. — С. 125–126.

²⁵ Широкий опис цих трагічних подій за меморіалом міської влади з надмірною заангажованістю на користь однієї сторони подав Д. Зубрицький: Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. — S. 406–412. Теми погромів 1664 р. коротко торкався у кількох роботах також М. Балабан (Bałaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. — S. 497; Ejsdem. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. — Lwów, 1909. — S. 32–33; Балабан М. Из прошлого «Еврейской улицы» во Львове (XVII–XVIII в.) // Еврейская старина. — Санкт-Петербург, 1909. — Вып. 2. — С. 239–240. У першій роботі єврейсь-

азнала передміська єврейська громада в суботу 3 травня 1664 р. Цього дня у середмісті та на передмістях зібралось багато представників обох християнських конфесій на святкування одночасно двох свят: католицького празника св. Христа та православного (руського) — св. Юрія. Якраз у цей день передміські євреї вирішили провести тренування та стрільби з мушкетів перед міськими валами та мурами під охороною відділу піхоти (кількадесят осіб), який вони винайняли у львівського старости. Очевидно, вони побоювалися антиєврейських заворушень у святковий день і таким чином хотіли убезпечитися від можливих ексцесів. Але все вийшло навпаки. На картину єврейських військових вправ прибігло подивитися багато охочих. Студенти та міська молодь почали глузувати, «гукати», а потім і кидати камінці у євреїв. На думку представників міської влади, що пізніше давали свідчення про ці події, євреї неадекватно прореагували на кпини, кинулися зі зброєю на хлопців та присутніх християн й деяких побили, «посікли». Міський меморіал повідомив і про кількох вбитих осіб, хоч ці свідчення викликають сумнів, оскільки в документах дальшого судового процесу цей факт не фіксується.

Після цих вісток про побиття християн розпочався некерований погром передміських євреїв, у якому взяли участь кілька тисяч осіб — студенти, прислуга, що перебувала у чисельних шляхетських дворах на передмісті, сільські мешканці, які прибули на передмістя з нагоди свят тощо. До погромників приєдналися й найманці, запрошені євреями для охоро-

ни. Для замирення погрому міський уряд зразу ж вислав невеликі сили (кілька десятків слуг та ратушних ціпаків), але вони не могли стримати кількатисячний натовп.

Після погрому на передмісті майже всі євреї перебралися до середмістя. Міський уряд звернувся до єврейських старших з пропозицією найняти для їхньої безпеки разом з містом відділ вояків. Проте євреї вирішили звернутися за допомогою до коронного гетьмана Станіслава Потоцького, який виділив дві хоругви («волоську та драгонську») для захисту єврейського населення Львова²⁶. Магістрат скаржився, що вояки стали на постій не у єврейському кварталі, а у християнських районах й убогі люди змушені їх утримувати. Невдовзі одна за наполяганням міщан покинула Львів.

У такій нервовій й напруженій ситуації стався другий погром вже у середмісті Львова. На католицьке свято Божого Тіла 12 червня 1664 р., незважаючи на застережні заходи магістрату, після урочистого походу містом студенти колегіуму єзуїтів зібралися неподалік костелу домініканців та напали на єврейські будинки у їхньому кварталі. Міський бурмистр, хроніст Львова Бартоломей Зиморович намагався опанувати ситуацію: особисто з міськими слугами побував на місці погрому і на самому початку заспокоїв ситуацію, а також надіслав повідомлення про загрозу погрому католицькому архієпископу, ректору єзуїтського колегіуму та іншим урядовцям. У випадку критичної ситуації бурмистр наказав стріляти з гармати поверх голів нападників. У результаті

кий дослідник неточно вказав на 1663 р., як рік великого погрому, звідки ця хибна дата потрапила на сторінки деяких інших авторів, які вагалися між 1663 та 1664 рр., див. наприклад: Меламед В. Евреи во Львове (XIII — первая половина XX века). События, общество, люди. — Львов, 1994. — С. 90.

²⁶ Хибні інформації про погроми 1664 р. подав В. Меламед, користаючи з літератури, яку не добре простудіював; часом складалося враження про слабке знання ним польської мови. Ось деякі з його ляпсусів: автор не знає про те, що сталося два погроми на передмісті та у середмісті; повідомляє, що запобігав погрому, нібито, коронний гетьман Станіслав Потоцький (якого не було у Львові) з невеликим загоном; називає неточну цифру загиблих євреїв — 75 й 200 важкопоранених; повідомляє про компенсацію загиблим тощо (Меламед В. Евреи во Львове (XIII — первая половина XX века). События, общество, люди. — Львов, 1994. — С. 90–91).

невдалої або невмілої гарматної стрільби (стріляв не гарматник, а ремісник-пряничник) загинуло кілька осіб²⁷, але це натовп не зупинило.

Драгонська хоругва пана Тарнавського, що залишалися для охорони євреїв, протидії нападникам («своєвільникам») не вчинила. Для того, щоб впустити драгонів, що стаціонували на передмісті, бурмистр відкрив браму, через яку і ввійшли юрби свавільних людей. У пізнішому свідченні Б. Зиморович оскаржував провідника драгонів за те, що під час погрому він вдався до нерозважних дій: кидався з оголеною шаблею на міщан, присягався їх убити тощо²⁸. За таких умов ніщо не могло зупинити погромників та грабіжників.

У результаті погромів загинуло 129 євреїв²⁹: 78 на передмісті та 51 — у середмісті. Доценту були знищені будинки, сплюндровані кам'яниці, пограбоване приватне та громадське майно, спалені й викрадені права та привілеї громад. Єврейські старші оцінили всі збитки у велику суму 700 тис. злотих. Як пише Д. Зубрицький, постало питання про відшкодування втрат, і єврейські старші за порадою своїх протекторів вирішили подати позов проти магістрату, що не забезпечив захист від погромів³⁰. Дієві учасники погрому: студенти єзуїтського колегіуму, прислуга, ходоцька шляхта, випадкові прибульці до Львова могли уникнути судового переслідування, тому міська влада стала зручним об'єктом судового процесу.

Протягом місяця з 21 липня по 23 серпня 1664 р. на ратуші засідала королівська комісія на чолі з кам'янець-

Орендар Давид Лейбович

ким каштеляном Миколаєм Бегановським, що розслідувала причини погромів. В ході слідства постало питання, чому жоден уряд (городський, підвоєводський, міський) не змогли їм запобігти³¹. Одним з ключових питань у роботі комісії була проблема втрачених коштовностей та інших речей, заставлених, в основному, шляхтою у євреїв. Невдовзі шляхта та духовенство почали закидати євреїв позовами про повернення заставлених речей та боргів, що призвело до втручання короля, який видав мандати кільком потужним магнатам, урядникам Руського воєводства³².

Позивачами у судовому процесі комісарського суду виступили міські та передміські євреї, родичі яких загинули у погромах³³, та вся єврейська громада Львова. Відповідачами вони визначили бурмистрів Якуба Крауза та Бартоломея Зиморовича, магістрат та всю міську

²⁷ ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 138. — Арк. 189–190 зв.

²⁸ Там же. — Арк. 231.

²⁹ Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. — S. 410.

³⁰ Ibidem. — S. 411.

³¹ ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 138. — Арк. 205–229 зв.

³² Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М. Капраль. — Львів, 2000. — Т. 2. — С. 464–466.

³³ У переліку нараховуємо близько 50 родин, хоч насправді було 129 загиблих євреїв: ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 138. — Арк. 211 зв.–212 зв.

громаду Львова. Синдик міста С. Доткевич намагався виступити проти повноважень комісії з огляду на порушення сеймових конституцій та привілеїв, що виключали місто Львів з-під юрисдикції будь-яких комісарських судів. Проте на користь правочинності комісарського суду свідчили сеймові конституції про погроми («тумульти») і безпеку міста. Комісія мала провести тільки розслідування, а остаточне рішення ухвалював король.

Єврейські старші зібрали всі факти й відомості, що засвідчували порушення «безпеки у прикордонному місті» Львові через бездіяльність влади міста. І до Якуба Крауза (бурмистра під час погрому 3 травня 1664 р.), і до Бартоломея Зиморовича єврейські старші, школьники (служники при синагозі) та інші посланці зверталися неодноразово перед і під час погромів з проханням надати військову чи іншу допомогу. Однак райці їх переконували у необхідності зберегти спокій і залишатися у своїх будинках. Після трагічних подій євреї зробили висновок: «напевно, так пани райці вчинили, щоб всіх євреїв повбивати»³⁴. Чи не найбільше претензій було до бурмистра Зиморовича щодо подій другого погрому 12 червня 1664 р. Б. Зиморовича. Йому інкримінувалася пасивність в ході подій: даремно заспокоював перед погромом, не організував міщан-майстрів для захисту єврейської ділянки, під час погрому не вислав на місце погрому жодних відділів, окрім 6–7 челядників тощо. У відповідь у 1665 р. Б. Зиморович залишив окреме свідчення, що «очищувало» його від цих єврейських закидів³⁵. Очевидно, пам'ять про ці звинувачення водила пером львівського хроніста під час написання «Потрійного Льво-

ва», де він наділяв єврейський народ якими образливими епітетами³⁶.

Під час більш ніж місячної діяльності комісії євреї, за свідченням міського синдика С. Доткевича, перекупували свідків, щоб вони вказали на міських функціонерів як ініціаторів погромів. Монах ордену кармелітів Теодор Лабунський, схоплений під час погрому та перевезений до Підгаєць, на суді коронного гетьмана за наполяганням львівських євреїв (Бонеха та Гершона) визнав, що діяв за намовою райці Б. Зиморовича та інших львівських владоможців, зносив крадені речі до фільварку Б. Зиморовича на передмісті. Згодом перед духовним судом кармеліт відмовився від попередніх свідчень, які робив, за його словами, під загрозою смертної кари³⁷.

Інший свідок, шляхтич Якуб Корицький з Белзького воєводства, перед гродським судом визнав, що передміський школьник робив спробу підкупити його. Останній запропонував бідному шляхтичу повернути заставлену шаблю за свідчення на комісарському суді і склав для нього чернетку, де вказувалося, як потрібно говорити про ключові події під час погрому на Краківському передмісті. Йшлося про те, щоб у неприхильному світлі показати дії міської влади, зокрема, Бартоломея Зиморовича та Йозефа Толочка, які нібито заохочували погромників криками з міських валів³⁸.

Комісарський суд відмовився від слухання свідків, що могли бути корумпованими, й відіслав остаточне рішення до короля. Однак на цьому королівські комісари свою роботу не вважали закінченою й сформулювали «Ординацію про безпеку міста Львова» («*Ordinatio securitatis civitatis Leopoliensis*»)³⁹. П'ять пунк-

³⁴ ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 138. — Арк. 213 зв.–214.

³⁵ Там же. — Арк. 231–231 зв.

³⁶ Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur / Ed. K. Heck. — Leopoli, 1899. — P. 43, 63 etc.

³⁷ ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 138. — Арк. 185–185 зв.

³⁸ Там же. — Арк. 195–195 зв.

³⁹ Там же. — Арк. 226 зв.–229.

тів ординації мали забезпечити спокій у місті від свавільних людей. Спочатку два райці та чотири представники від «станів» — у середмісті, уповноважені гродським та міським урядом — на передмістях, у всіх будинках, кам'яницях, юридиках, передміських дворах тощо мали провести огляд та описати всіх людей будь-якого стану, статі та віку. Осіб без місця праці, волоцюг, «переко-типоле» слід було допитати; підозрілих, тих, хто міг брати участь у погромах — ув'язнити. Після визначення кількості всіх мешканців з господарів, коморників та челядників слід було обрати старших, сотників та десятників. Склавши присягу на вірність королю та магістрату, вони мали створити сотні («віртелі») та десятки по всіх вулицях, на передмістях та юридиках, основним завданням яких було нести варту та стежити за безпекою. Щотижня вони мали висилати реляції до бурграбія або бурмистра про стан справ у своїх районах. З початком погрому всі міщани з своїми «віртелями», а передміщани особисто («in personis suis») мали прибути до своїх урядів. Для найму службової піхоти місто мало надати три частини, а міські та передміські євреї — дві частини від усієї суми⁴⁰.

Через чотири роки, 17 липня 1668 р., був виданий контумаційний декрет Яна Казимира у реляційному суді. За відсутності правників міської ради та громади євреї домоглися суворого вироку для міста та міських урядовців⁴¹. Місто за кожного вбитого засуджувалося за єврейським статутом 1264 р. мало сплатити «головщизни» («taxa capitum»); по чотири представники від трьох станів

(райців, лавників, громади) ув'язнювалися на рік та шість тижнів. Усі шкоди від погромів і судові витрати, що були оцінені євреями у 700 тис. злотих, міщани мали повернути протягом двох тижнів. Окрім цього, львівським євреям дозволялася вільна торгівля та інша господарська діяльність (відкриття шинків, оренда нерухомості тощо) без жодних перешкод. Виконання декрету покладалося на львівський гродський уряд. Д. Зубрицький, оцінюючи декрет 1668 р., писав про своєрідно виявлену «вдячність» Речі Посполитої Львову за витримані облоги 1648 та 1655 рр. та фінансові витрати міщан⁴².

Проте контумаційний декрет Яна Казимира від 17 липня 1668 р. не вступив у дію, остаточний же вирок у цій справі виніс наступний король Михайло Вишневецький 20 грудня 1670 р.⁴³ Попередній декрет був скасований і визначено нові умови, що мали виконати магістрат та міщани. Колишні бурмистри Я. Крауз, Б. Зиморович, Й. Толочко зобов'язувалися королівським судом до складання присяги, в ході якої вони повинні були засвідчити, що своїми діями не сприяли погромам на передмісті та в середмісті, а після погромів не надавали можливості для втечі 15 погромникам з міської в'язниці. Найкориснішими для єврейської громади були два наступних пункти декрету: євреї звільнялися від сплати боргів перед містом, окрім заборгованостей з двох орендованих ними у міста будинків; вони могли користуватися всіма економічними та торговими привілеями та правами, як і міщани інших великих міст Речі Поспо-

⁴⁰ У цій ординації вперше у Львові було сформульовано перші вимоги до пожежної безпеки: «Належить до доброго порядку, щоб господар як в місті, так і на передмісті на випадок пожежі мав вдосталь води в посудинах, драбини і плахти, багри для гасіння» (ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 138. — Арк. 228 зв.) Автор монографії про розвиток пожежної справи у Львові як перший антипожежний регламентуючий документ згадав про ухвалу магістрату від 1681 р.: Попович С. Пожежництво Львова. Історичний нарис. — Львів, 2002. — С. 144–145.

⁴¹ ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 138. — Арк. 241–245 зв. У Д. Зубрицького неточно вказано дату — 24 липня 1668 р.: Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. — S. 414.

⁴² Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. — S. 415.

⁴³ ЦДДА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 139. — Арк. 24–30 зв.

литої. За цими положеннями декрету львівські міщани та євреї цілком урівнювалися в економічній сфері: звільнялися від сплати мит, отримували дозвіл на шинкування алкогольних напоїв, закладення яток, і найголовніше — на право вільної торгівлі будь-яким товаром без часових та інших обмежень.

Упродовж цієї судової боротьби ледве не дійшло до нового погрому. Старший передміських євреїв та два школьники занесли скаргу у гродські акти проти бурмистра Зиморовича і всієї громади міста Львова. В ній оповідалося, що 16 червня 1668 р. з міста вийшла делегація на Краківське передмістя, очолювана бурмістром та райцями, для виконання комісарського декрету про знесення яток перекупників перед міською брамою⁴⁴. Комісія була створена королем для розмежування міської та замкової юрисдикцій, і цю функцію вона виконала. Оскільки на міській юрисдикції опинилися лавки єврейських перекупників, то міщанська делегація, до якої приєдналося багато інших людей, виконуючи комісарську ухвалу, ледве не спричинилася до нового погрому євреїв. Натовп уже почав громити єврейські будинки і тільки втручання комісарів та воєводських урядовців загамувало його бурхливі антиєврейські настрої.

У XVIII ст. особливо часто виникали загрозливі ситуації, які сприяли проявам ксенофобських настроїв у середовищі львівського міщанства. Захисту, як і в попередні часи, євреї шукали у своїх можновладних протекторів, у яких вони часто служили орендарями та торговими факторами, давали значні суми позичками тощо. У 1718 р. руський воєвода Ян

Станіслав Яблоновський написав докірливого листа до львівського бурмістра, райців, інших міських урядників, а також до ректора катедральної школи з метою запобігти погрому євреїв у Львові⁴⁵. Загрозлива ситуація виникла після насильницької смерті однієї з служниць-християнок, що перебували на службі у євреїв. Тільки втручання коронного гетьмана, краківського каштеляна Адама Сенявського, що надав військові відділи, зупинило небезпечний розвиток подій. Проте деякі єврейські будинки були пограбовані на початках погрому. На місці злочину військові спіймали 25 волоцюг різного стану: шляхтичів, міщан, селян. Вирок гродського суду над погромниками був суворий — смертна кара, з умовою, що їхню провину засвідчать шестеро осіб⁴⁶.

У 1728 р. у Львові пройшов судовий процес над братами Райцесами та щирецьким рабином, яких звинуватили у прозелітизмі щодо наверненого з Мойсеєвої віри на християнство Яна Филиповича⁴⁷. Очевидно, неофіт, що прибув до Львова з провінції, вагався, не був стійким у новій вірі й євреї вирішили знову його навернути. Євреї звинувачувалися у тому, що вони схопили Филиповича, коли він повертався додому, та посадили в пивницю, розташовану під будинком кагального управління. Тут вони намагалися змити з новохрещеного хрисмон (освячений елей, яким священник робив мазок на чолі християнина), а також зламали та розтоптали натільний хрестик⁴⁸. Власне це святотатство в очах християн стало приводом для жорстких судових переслідувань всього єврейського кагалу. Львівський староста Ста-

⁴⁴ Там же. — Спр. 138. — Арк. 239–240.

⁴⁵ Там же. — Спр. 139. — Арк. 149–152.

⁴⁶ Там же. — Арк. 153–154.

⁴⁷ Детально описано попередні обставини, хід процесу та його враження у єврейському середовищі: Bałaban M. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. — Lwów, 1909. — S. 34–37; Балабан М. Из прошлого «Еврейской улицы» во Львове (XVII–XVIII в.) // Еврейская старина. — Санкт-Петербург, 1909. — Вып. 2. — С. 242–246.

⁴⁸ ЦДДА України у Львові. — Ф. 9, оп. 1, спр. 521, стр. 1410–1411.

ніслав Потоцький наказав арештувати всіх рабинів та старших кагалу у Львові та найближчих містах. Втім, до рук правосуддя потрапило лише кілька осіб; брати Райцеси та щирецький рабин зуміли втекти з в'язниці. Вирок суду, який склали найвищі урядовці Руського та Подільського воєводства, був надзвичайно жорстоким: «вирвати язика з горла, потім спалити руки, поставити біля ганебного стовпа і живих четвертувати, а потім спалити на стосі»⁴⁹. З кількох арештованих тільки Хаїм Райцес, який очолював рабинський суд Львова, не уникнув цих жахливих тортур у день виконання вироку 13 травня 1728 р. Перед смертю він відмовився прийняти християнство, ставши мучеником за віру Мойсея⁵⁰. Протягом XVI–XVIII ст. у Львові це був єдиний судовий процес у справах образи релігії, що закінчився виконанням смертного вироку. На теренах Руського воєводства смертні вердикти для євреїв у аналогічних випадках траплялися частіше, наприклад у Перемишлі у 1759 р. було скарано 6 євреїв⁵¹.

Новий великий напад на обидва львівських гетто трапився у 1732 р. Небезпека виникла через смертельне побиття студента єзуїтського колегіуму невідомим євреєм з юрисдикції коменданта Львова Людовика Завадського. Кілька днів студенти збиралися натовпами з метою нападу на єврейські ділянки. Дві кам'яниці на Краківській вулиці, де жили євреї-орендарі, були знищені внаслідок їхніх насильницьких дій⁵². Підвоєвода Йозеф Блажейовський, як єврейський суддя, звинувачував отців-єзуїтів у розпалюванні погромних настроїв, а

львівський магістрат оскаржував у бездіяльності. Міській владі таки не вдалося запобігти більшим заворушенням, які сталися 26 липня 1732 р. Спочатку студенти, міські та передміські волоцюги, реміснича челядь у середмісті пограбували декілька кам'яниць у єврейському кварталі, а потім натовп рушив на передмістя, де було пограбовано та понищено близько 160 будинків. Погромники обібрали передміську синагогу, позабирали різні релігійні цінності, посуд, книги, боргові мемрани, квитациї, інші документи⁵³.

Єврейські старші у цих подіях за звичною схемою звинуватили міських райців у бездіяльності і навіть підбурюванні до заворушень, мовляв, перед грабунками студенти збиралися на потаємні консультації на ратуші. Євреї представили чотирьох пораних під час погрому, а також під час цих подій загубилися дві дитини три- та чотирирічного віку. Матеріальні втрати близько 190 єврейських родин, здебільшого передміських, обраховувалися на сотні тисяч злотих⁵⁴.

У другій половині XVIII ст. у Львові сталося ще три великих єврейських погроми у 1751, 1759 та 1762 рр.⁵⁵, які вкотре призвели до недовір'я та упередженості у міському середовищі. Євреї не бажали виконувати королівські та комісарські декрети, а магістрат, підтримуваний всіма міщанами Львова, далі намагався жорстко обмежувати їхнє проживання та торгівлю. З входженням Львова до складу Австрійської імперії у 1772 р., австрійські чиновники, що успадкували мінімальний «кредит» довір'я у взаєминах християнської та єврейської гро-

⁴⁹ Балабан М. Из прошлого «Еврейской улицы» во Львове (XVII–XVIII в.) // Еврейская старина. — Санкт-Петербург, 1909. — Вып. 2. — С. 243.

⁵⁰ Bałaban M. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. — S. 37.

⁵¹ Guldon Z., Wijaczka J. Procesy o mordy rytualne na Rusi Czerwonej, Podolu i Prawobrzeżnej Ukrainie w XVI–XVIII wieku // Nasza Przeszość. — Kraków, 1994. — N 81. — S. 61–63.

⁵² ЦДІА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 139. — Арк. 215–217 зв.

⁵³ Там же. — Арк. 220.

⁵⁴ Там же. — Арк. 224.

⁵⁵ Bałaban M. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. — Lwów, 1909. — S. 34; ЦДІА України у Львові. — Ф. 52, оп. 1, спр. 140. — Арк. 3–5 зв.

мад, силою державного примусу зуміли подолати проблему погромів єврейського населення. Однак, підтримуючи безпеку єврейського населення, австрійські чиновники активно, хоч і безсистемно втручалися у життя єврейської громади: висилали незаможних з краю, вводили значні грошові сплати при укладенні шлюбу, примушували служити у війську тощо⁵⁶. У австрійський період єврейська громада Львова, як й інші національні громади, потрапила у цілком відмінні правові обставини.

* * *

Підсумовуючи зазначимо, що зростання напруження у християнсько-єврейських взаєминах у першій половині XVII ст. стало особливо помітним на тлі католицької Контрреформації у Речі Посполитій. Заснування єзуїтського колегіуму у Львові у 1608 р., де студіювало кілька сот студентів, сприяло піднесенню антиєврейських настроїв у місті. У постійних сутичках та грабунках, окрім студентів, активну участь також брали соціальні низи львівського суспільства при байдужому ставленні до цього міських влад. Звинувачення у пасивному або активному потуранні погромникам з боку міської ратуші підставово або безпідставно звучали чи не кожного разу у випадку серйозних антиєврейських ексцесів у місті. Підґрунтя цих негативних процесів було двояким: з одного боку, безпосередньою причиною погромів було посилення економічної конкуренції,

що з початку XVII ст. охоплювала все ширше коло християнського населення, з другого боку, постійним приводом для неприязного ставлення до євреїв була релігійна нетерпимість, що посилювалася через культурну, мовну закритість єврейського кагалу, взаємна непоінформованість щодо релігійних та культурних звичаїв християнських та єврейської громад. Найбільша трагедія сталася у травні-червні 1664 р., коли на Краківському передмісті та у середмісті внаслідок двох послідовних погромів загинуло 129 євреїв.

У XVIII ст. почастишали випадки нападів та погромів єврейських кварталів, які, щоправда, у більшості випадків обходилися без людських жертв. Насильство проти євреїв серед міських низів стояло у тісному зв'язку з правовими суперечками, що вели євреї та міські влади. У цей період особливо загострилося правове протистояння євреїв і міської ради, яка періодично ініціювала судові процеси у королівських судах з метою жорсткого обмеження єврейської торгівлі, занять ними ремеслом, звуження території для проживання тощо. Однак до кінця існування Речі Посполитої міській раді Львова так і не вдалося знайти можливостей для політичного і правового подолання єврейських впливів при королівському дворі та по магнатських палацах, а також покінчити з єврейською конкуренцією у торгівлі, ремеслі й промислах.

⁵⁶ Bałaban M. Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej. 1772–1868. — Lwów, 1914. — S. 3–17.